

Lipova în timpul lui Gabriel Báthory (1608–1613)

Lipova in the time of Gabriel Báthory (1608–1613)

SORIN OVIDIU BULBOACĂ*

Abstract: The article aims to present, based on the investigation of sources and specialized literature, the evolution of Lipova from a social and political point of view in the years 1608–1613, during the reign of the prince of Transylvania, Gabriel Báthory (1608–1613), a controversial personality but who paid special attention to the city of Lipova. Prince Gabriel Báthory was concerned about the situation of the city of Lipova, an important strategic point in the Mureș valley, which prospered in the years 1608–1613. The center of Arad county during these years was in Lipova. In 1608 and 1611 Gabriel Báthory reconfirmed the privileges of the city of Lipova but did not take serious measures regarding the restoration and strengthening of Lipova's fortifications. As early as 1612, a pretender to the princely throne – Andrei Géczy – promised the Turks that he would cede the fortress and the city of Lipova to them. The gate even asks the sitting prince – Gabriel Báthory – to give up the border fortresses of Lipova, Ineu and Caransebeș in favor of the Turks. The maintenance of Lipova within the borders of the Principality of Transylvania becomes uncertain in 1613 in the context in which Gabriel Bethlen, the new pretender to the throne and later prince, promises the sultan to hand over Lipova.

Keywords: fortification, town, noble, liberty, Principe.

Introducere

Articolul își propune să prezinte, pe baza investigării izvoarelor și a literaturii de specialitate, evoluția Lipovei din punct de vedere social și politic în anii 1608–1613, în timpul domniei principelui Transilvaniei, Gabriel Báthory (1608–1613), o personalitate controversată dar care a acordat o atenție specială orașului

* Manager, Complexul Muzeal Arad, conf. univ. dr. Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad, email: sorin_bulboaca@yahoo.com.

Lipova. De asemenea, pentru a creiona o imagine veridică a urbei în epocă, informațiile furnizate de sursele primare trebuie coroborate cu rezultatele cercetărilor arheologice din ultima vreme, care surprind faptul că zona Lipovei a fost locuită intens în epoca medievală târzie (secolul al XVII-lea).

Principele Gabriel Báthory (nepotul cardinalului Andrei Bathory, efemer principe al Transilvaniei în 1599) a avut în epocă o imagine negativă, datorită comportamentului său, în contextul în care a încercat să mărească autoritatea princiară cu mijloace total nepotrivite. A fost ales principe după abdicarea, la 7 martie 1608, a lui Sigismund Rákóczi. Prin modul său agresiv de guvernare și atitudinea sa imorală și-a făcut mulți dușmani în rândul nobilimii ardeleni¹. Sub influența nobilimii de la curte, venită în cea mai mare parte din Ungaria, Gabriel Báthory a făurit planuri fanteziste, depășind cu mult pobilitățile sale reale. Atitudinea sa despotică, viața sa imorală, politica sa fiscală apăsătoare pentru contribuabili, a provocat o nemulțumire generală în Transilvania. Nobilimea din opoziției a fost redusă la tăcere prin teroare².

A desființat în decembrie 1610 Universitatea săsească, prin ocuparea abuzivă și jefuirea Sibiului, oraș pe care și l-a ales drept reședință. Acțiunile sale de politică externă au stârnit ostilitatea atât a Imperiului Otoman, cât și a celui Habsburgic. Poarta Otomană a decis înlăturarea lui Gabriel Báthory de la conducerea țării (toamna anului 1613) și înlocuirea sa cu Gabriel Bethlen. A fost ucis lângă Oradea, în 27 octombrie 1613, într-o ambuscadă, chiar de către proprii săi soldați³.

Principele Gabriel Báthory și Lipova

Interesul manifestat de principii anteriori față de cetatea și orașul Lipova a continuat și în vremea principelui Gabriel Báthory, deoarece Lipova reprezenta un punct strategic important pe Valea Mureșului dar și un centru economic însemnat, în contextul drumului sării. Lipova continua să reprezinte un important reper economic și comercial în transportul sării transilvănene spre Europa Centrală.

¹ Constantin Rezachevici, „Înlăturarea stăpânirii imperiale și întărirea legăturilor politice ale Transilvaniei cu celelalte Țări Române” în ***, *Istoria Românilor*, vol. V (*O epocă de înnoiri în spirit european, 1601–1711.1716*), ediția a II-a, revăzută și adăugită, coord. Acad. Virgil Cândea, dr. Constantin Rezachevici, prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, Editura Academiei Române, București, 2012, p. 87.

² Ștefan Pascu, „Luptele pentru stăpânirea Transilvaniei în primul deceniu al secolului al XVII-lea. Întărirea puterii centrale în vremea lui Gabriel Bethlen”, în ***, *Istoria României* (tratat), vol. III, coord. David Prodan, Editura Academiei București, 1964, p. 147.

³ Detalii vezi: Görög Ferencz, *Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz*, Cluj, 1905, pp. 23–48.

În veacul al XVII-lea în Lipova existau două biserici ortodoxe, una mai mare în centrul oraşului, iar cealaltă, mai mică, la marginea de vest a aşezării⁴. Biserica din centrul oraşului se afla pe locul unde astăzi este biserica romano-catolică. Pe harta lui Eisenkolb, aceasta figura ca o biserică ortodoxă sârbească, fiind una episcopală⁵.

Din Alba Iulia, în 9 iunie 1608, principele Transilvaniei, Gabriel Báthory (1608–1613), i-a donat lui Isaia Balogh, vicecăpitan al cetăţii Lipova, moşia predială *Kovachy* (aşezare medievală azi dispărută, localizată undeva lângă Căprioara şi Pojoga) din comitatul Arad, care aparţinuse cetăţii Lipova⁶.

În 13 iunie 1608, principele Gabriel Báthory a reinnoit şi **privilegiul de oraş liber al Lipovei**, ca semn de preţuire al locuitorilor şi vitejiei lor. În 24 aprilie 1611, principele reinnoieşte aceeaşi diplomă de privilegii, menţionând şi sfatul oraşului în număr de 27 de membri. Printre ei erau mulţi meşteşugari, unii purtând cognomenul meseriei, alţii fiind deja înnobilaţi⁷.

În 14 august 1608, principele Gabriel Báthory i-a dăruit lui Mihai Bodony, arendaş al Cămării de sare de la Turda, al portului Vărădia de Mureş şi al tricesimei de la Lipova, o casă în oraşul Lipova, aflată pe strada Timişoarei, în vecinătatea caselor lui Paul Meszaros şi Blasiu Nagy de Aiton⁸.

Din capitală, în 15 martie 1609, principele Transilvaniei i-a donat sub chip de nouă danie lui Ioan Csákányházi, familiar al cetăţii Lipova şi soţiei acestuia, Margareta Ordog, precum şi urmaşilor lor, întreaga moşie Coştei (pe care o avea în posesiune, dar îi lipseau actele care să dovedească acest fapt) din districtul Lugoj şi comitatul Severin⁹.

În 16 aprilie 1609, principele Gabriel Báthory, ca răsplată pentru slujbele credincioase, scuteşte casa, aflată în interiorul zidurilor oraşului Lipova, a nobilului Ştefan Csarno de plata oricăror dări şi taxe, precum şi de prestarea unor servicii civile şi plebee¹⁰.

O zi mai târziu (17 aprilie 1609), principele Transilvaniei l-a înnobilat şi i-a conferit blazon lui Ştefan Balas şi lui Andrei Balas, fratele său după tată, ca răsplată a slujbelor credincioase, scutind de orice dări, taxe şi alte obligaţii casa

⁴ Márki Sándor, *Aradmegye és Arad szabad király város története*, vol. II, Arad, 1895, p. 239.

⁵ Stelean Ioan Boia, „Biserica Ortodoxă din Lipova”, în *Studii de Ştiinţă şi Cultură*, anul II, nr. 2 (5), Arad, 2006, p. 51.

⁶ Costin Feneşan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, pp. 363–364, doc. 142.

⁷ Ioan Haţegan, *Cultură şi civilizaţie la medievală la Mureşul de jos*, Editura Banatul, David Press Print, Timişoara, 2020, p. 182.

⁸ Costin Feneşan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II, p. 364–366, doc. 143.

⁹ *Ibidem*, vol. II, pp. 366–368, doc. 144.

¹⁰ Costin Feneşan, *Diplome de înnobilare şi de blazon din Banat. Secolele XVI–XVII*, Editura de Vest, Timişoara, 2007, p. 246, doc. IX.

lor din Lipova (inclusiv scutirea de „*prestarea oricăror slujbe plebee și civile, de darea după vii, de cea din semănături și din alodii, de cea din rodul ogoarelor*”, aflată pe strada Timișoarei, situată în vecinătatea caselor lui Nicolae Raț, Sigismund Raț și Maria Szakálos¹¹.

Gabriel Báthory le-a dăruit, în 30 aprilie același an, lui Ștefan Székely și Gaspar Balogh din Lipova moșia pustie *Uyfalu* (așezare dispărută, localizată probabil pe lângă Hodoș, azi în județul Timiș) din comitatul Arad, care aparținuse cetății Lipova¹².

Același principe a donat, în 16 septembrie anul menționat, în chip de nouă danie, lui Sebastian Sáradi, comandantul oștenilor princieri din Lipova, moșia *Kadajocz* (așezare medievală dispărută, situată probabil la est de Cerneteaz, în direcția Giarmata) din comitatul Arad și moșiile Cerneteaz, *Jwk* și *Ianova* din comitatul Timiș¹³. De asemenea, în aceeași zi, le-a dăruit familiilor săi din Lipova, Martin Török și Petru Polyák (precum și tuturor moștenitorilor lor), moșiile pustii *Zonos*, *Andrasy* (așezări medievale dispărute, localizate probabil în apropiere de Șistarovăț, Labașinț și Cuvejdia), și *Kiakorcz* (așezare medievală azi dispărută, situată lângă Șistarovăț, probabil identică cu *Kyakowecz*) din comitatul Arad, care aparținuseră cetății Lipova¹⁴.

Un interes mai mare din partea dietei și a curții princiere față de Lipova se manifestă și în anul 1611, când în fruntea cetății este menționat Mihail de Dindeleag, care avea și atribuții de comite de Arad, fiind și unul dintre cei 12 membrii ai Consiliului Princiar al Transilvaniei¹⁵. În 1611, gruparea nobiliară potrivnică principelui Gabriel Báthory a cerut oștenilor din cetățile Lipova, Ineu și Arad să se răzvrătească contra puterii centrale și să-l înlăture pe principe, dar aceștia au refuzat¹⁶. Peste câteva luni, în august 1611, înfrânt de domnul Țării Românești Radu Șerban (1602–1611), în bătălia de la Zărnești, Gabriel Báthory fuge la Lipova, unde așteaptă ajutorul militar otoman¹⁷.

Principele Gabriel Báthory a înnobilat colectiv mai mulți ostași din comitatul Arad. Prin cele două diplome acordate la Alba Iulia în 6 iulie 1612 a înnobilat 26 de armaliști: „Kozalk –Barolta de Gerlah Gyorgy, Nagy de Gerlah Zsigmond, Literati de Gerlath Istvan, Kis de Gerlath Miklos, Fekete-Bencze de Gerlah

¹¹ Costin Feneșan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II, pp. 368–369, doc. 145.

¹² *Ibidem*, vol. II, pp. 369–370, doc. 146.

¹³ *Ibidem*, vol. II, pp. 370–372, doc. 147.

¹⁴ *Ibidem*, vol. II, pp. 372–373, doc. 148.

¹⁵ Stelean Ioan Boia, „Lipova în perioada Principatului (secolele XVI–XVII)”, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație Românească Arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2011, p. 13.

¹⁶ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VIII, București, 1935, p. 191.

¹⁷ *Ibidem*, VIII, p. 201.

Istvan, Szabo-Borbely de Gerlah Janos, Nagy de Gerlah Benedek, Szigeti de Gerlah Tamas, Literati de Gerlah Mihaly, Kis de Gerlah Farkas, Borbely de Gerlah Peter, Alvinczi de Gerlah Simon, Pap de Gerlah Simon, Olah de Gerlah Janos, Horvath de Gerlah Tamas, Szekely de Gerlah Mihaly, Borbely de Gerlah Istvan, Gașpar de Gerlah Janos, Kis de Gerlah Istvan, Kozak de Gerlah Janos, Csizmazia de Gerlah Mihaly, Almasi de Gerlah Mihaly, Simon de Gerlah Istvan, Kara de Gerlah Istvan, Szocs de Gerlah Istvan și Dali de Gerlah Sandor”¹⁸. Odată cu înnobilarea, toate aceste persoane au primit în posesie și moșia Gerlah din comitatul Közép-Szolnok, deși toți figurau în evidențele princiare ca armaliști din comitatul Arad.

În anul 1612, în fruntea cetății Lipovei se afla nobilul de origine română Ștefan Vaida. În privința refacerii cetății Lipova, situația a rămas însă neschimbată. Stările întrunite în dieta de la Sibiu din 1612 evidențiau faptul că salvarea Principatului depindea de păstrarea în bună stare a cetăților de la marginea țării Oradea, Lipova și Ineu și, în consecință, susțin luarea unor măsuri pentru reconstrucție, repararea stricăciunilor, plata soldelor pentru militari și consolidarea fortificațiilor șubrezite. Dar reparațiile necesare pentru consolidarea cetății Lipovei nu se realizează în mod efectiv, rămânând doar la stadiul de intenție. Apariția unui pretendent la tronul princiar – Andrei Géczy – repune în actualitate problema cetăților de margine Lipova, Ineu, Caransebeș, promise otomanilor de către aspirantul la putere în schimbul recunoașterii sale ca principe al Transilvaniei de către sultan. Andrei Géczy a promis turcilor un tribut de 15.000 de florini și cedarea cetăților mai sus-menționate împreună cu domeniile lor¹⁹. În 4 octombrie 1612, la Praga, ajungea știrea că cetățile Lipova și Ineu urmau să fie cucerite de otomani²⁰, dar informația era falsă.

Raporturile tensionate avute de principele Gabriel Báthory cu Poarta în anul 1613 au făcut ca situația Lipovei să rămână incertă. Prin 21 august 1613, după cum rezultă din corespondența dintre Sigismund Kornis cu fostul domn al Țării Românești, Radu Șerban, locuitorii din Arad și Lipova și-au trimis soțiile, copiii și bunurile în alte părți, rămânând doar bărbații în cetate²¹. Asemenea măsuri disperate erau determinate de teama față de amenințarea otomană, devenită iminentă. Cu puțin timp înainte de a deceda în 1613, Gabriel Báthory a promis turcilor că va preda cetățile Lipova și Ineu turcilor, împreună cu cele aparținătoare²².

¹⁸ MOL Iliesy, seria documentului K 995, nr. identificare arhivă HU MNL OL A-130; MOL Iliesy, seria documentului K 995-2, nr. identificare arhivă HU MNL OL A-130.

¹⁹ Andrei Veress, *op. cit.*, vol. VIII, p. 261.

²⁰ Daniel Vighi, *Cetatea Lipovei de la Robert de Anjou la ocupația sovietică. Antologie de texte istorice și literară*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2018, p. 59.

²¹ Andrei Veress, *op. cit.*, vol. VIII, p. 311.

²² Stelean Ioan Boia, „Lipova în perioada Principatului”, p. 14.

În februarie 1613, oștile principelui Gabriel Báthory s-au retras din cetățile Lipova și Ineu, la auzul știrii că sultanul a strâns oaste pentru a le cuceri²³, în contextul în care Gabriel Bethlen se pregătea să ocupe tronul Principatului Transilvaniei, cu sprijinul Porții.

La rândul său, noul pretendent la scaunul princiar, Gabriel Bethlen, a promis și el sultanului în 1613 cedarea cetăților de mare importanță strategică Lipova și Ineu. În aceste condiții, predarea cetății Lipova Imperiului Otoman devine doar o chestiune de timp.

Concluzii

Principele Gabriel Báthory a fost preocupat de situația orașului Lipova, un însemnat punct strategic și economic pe Valea Mureșului, pentru Principatul Transilvaniei, care a prosperat în anii 1608–1613. Centrul comitatului Arad în acești ani a fost la Lipova. În 1608 și 1611, Gabriel Báthory a reconfirmat privilegiile orașului Lipova, dar nu a luat măsuri serioase în privința refacerii și consolidării fortificațiilor urbei.

Încă din 1612 un pretendent la tronul princiar – Andrei Géczy – promite turcilor că le va ceda cetatea și orașul Lipova. Poarta îi solicită chiar principelui în scaun – Gabriel Báthory – să renunțe la cetățile de margine Lipova, Ineu și Caransebeș în favoarea turcilor. Menținerea Lipovei în granițele Principatului Transilvaniei devenea incertă în 1613 în contextul în care și Gabriel Bethlen, noul pretendent la tron și ulterior principe, promitea sultanului cedarea Lipovei.

Bibliografie

Surse editate. Lucrări generale și speciale

- Boia, Stelean Ioan, „Biserica Ortodoxă din Lipova”, în *Studii de Știință și Cultură*, anul II, nr. 2 (5), Arad, 2006.
- Boia, Stelean Ioan, „Lipova în perioada Principatului (secolele XVI–XVII)”, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2011.
- Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. III, volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, Editura Academiei, București, 1980.
- Feneșan, Costin, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.
- Feneșan, Costin, *Diplome de înnobilitare și de blazon din Banat. Secolele XVI–XVII*, Editura de Vest, Timișoara, 2007.
- Görög, Ferencz, *Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz*, Cluj, 1905.

²³ *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. III, volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, Editura Academiei, București, 1980, p. 44.

- Márki Sándor, *Aradmegye és Arad szabad király város története*, vol. II, Arad, 1895.
- MOL Iliesy, seria documentului K 995, nr. identificare arhivă HU MNL OL A 130; MOL Iliesy, seria documentului K 995–2, nr. identificare arhivă HU MNL OL A-130.
- Pascu, Ștefan, „Luptele pentru stăpânirea Transilvaniei în primul deceniu al secolului al XVII-lea. Întărirea puterii centrale în vremea lui Gabriel Bethlen”, în ***, *Istoria României* (tratat), vol. III, coord. David Prodan, Editura Academiei București, 1964.
- Rezachevici, Constantin, „Înlăturarea stăpânirii imperiale și întărirea legăturilor politice ale Transilvaniei cu celelalte Țări Române”, în ***, *Istoria Românilor*, vol. V (*O epocă de înnoiri în spirit european, 1601-1711.1716*), ediția a II-a, revăzută și adăugită, coord. Acad. Virgil Cândea, dr. Constantin Rezachevici, prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, Editura Academiei Române, București, 2012.
- Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VIII, București, 1935.
- Vighi, Daniel, *Cetatea Lipovei de la Robert de Anjou la ocupația sovietică. Antologie de texte istorice și literară*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2018.